

VILNIUS UNIVERSITY
THE LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

MINGAILĖ JURKUTĖ

MEMORY OF THE LITHUANIAN GUERRILLA WAR: SOVIET, NON-SOVIET AND
DIASPORA'S NARRATIVES

Summary of Doctoral Dissertation
Humanities, History (05 H)

Vilnius, 2016

The dissertation was prepared at Vilnius University in 2011–2016.

Academic supervisor:

Assoc. Prof. Dr. Nerijus Šepetys (Vilnius University, Humanities, History – 05 H)

The dissertation is being defended at the Academic Council of the Field of History at Vilnius University:

Chairman:

Assoc. Prof. Dr. Arūnas Streikus (Vilnius University, Humanities, History – 05 H).

Nariai:

Prof. Dr. Rasa Čepaitienė (Vilnius University, Humanities, History – 05 H);

Assoc. Prof. Dr. Nerija Putinaitė (Vilnius University, Humanities, Philosophy – 01 H);

Assoc. Prof. Dr. Neringa Klumbytė (University of Miami, Social studies, Sociology – 05 S);

Dr. Dangiras Mačiulis (The Lithuanian Institute of History, Humanities, History – 05 H).

The dissertation will be defended at an open meeting of the Academic Council of the Field of History at Vilnius University at the Faculty of History (room 211) at 3 p. m., on the 30th September 2016.

Address: street Universiteto 7, Vilnius.

The summary of the dissertation has been distributed on the 26th September 2016. It is available at the libraries of the Vilnius University, the Lithuanian Institute of History and on the Website of Vilnius University: www.vu.lt/lt/naujienos/ivykiu-kalendorius

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

MINGAILĖ JURKUTĖ

LIETUVOS PARTIZANŲ KARO ATMINTIS: SOVIETINIS, VIETINIS IR IŠEIVIJOS
PASAKOJIMAI

Daktaro disertacijos santrauka
Humanitariniai mokslai, istorija (05 H)

Vilnius, 2016

Disertacija rengta 2011–2016 metais Vilniaus universitete

Mokslinis vadovas:

doc. dr. Nerijus Šepetys (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija – 05 H)

Disertacija bus ginama Vilniaus universiteto Istorijos mokslo krypties taryboje:

Pirmininkas:

doc. dr. Arūnas Streikus (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija – 05 H).

Nariai:

prof. dr. Rasa Čepaitienė (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija – 05 H);

doc. dr. Nerija Putinaitė (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filosofija – 01 H);

doc. dr. Neringa Klumbytė (Majamio universitetas, socialiniai mokslai, sociologija – 05 S);

dr. Dangiras Mačiulis (Lietuvos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija – 05 H).

Disertacija bus ginama viešame Istorijos mokslo krypties tarybos posėdyje 2016 m. rugsėjo mėn. 30 d. 15 val. Istorijos fakulteto 211 auditorijoje.

Adresas: Universiteto g. 7, Vilnius.

Disertacijos santrauka išsiuntinėta 2016 m. rugsėjo mėn. 26 d.

Disertaciją galima peržiūrėti Vilniaus universiteto bibliotekoje ir VU interneto svetainėje adresu: www.vu.lt/lt/naujienos/ivykiu-kalendorius

The Research Problem

Collective memory is a community's shared interpretation of the past, which emerges and exists within communication. The phenomenon is by definition a construct that depends on social conditions, but it always maintains a connection with the direct experience of the events remembered. In this regard, the memory of the Lithuanian guerilla war ended up in very complex situation, in which it could not emerge as a continuous social and cultural phenomenon.

The guerilla war itself, which was spontaneous armed resistance that almost immediately became organised, was a grassroots movement. In other words, even though it was universal, as such it was not – and even could not be – a unified phenomenon, it is not a coincidence that the historiography sometimes discusses “fights”. But in spite of multicentricity of the phenomenon, the tendency to form a common memory of the armed resistance was obvious from the very beginning. It depended not only on the previous history of resistance during the first Soviet and later Nazi occupation, but was also indicated by recorded model historical narratives, secretly kept underground prints, with direction provided by the literature published in diaspora and foreign radio broadcasts.

However, up until the collapse of the Soviet Union there were no conditions for the uniform memory to form, as the occupation policies of the Soviet government in Lithuanian systemically undermined it, covering not only suppressing the resistance itself, but also its reframing, affecting even the desire to identify oneself with the guerillas and their ideas. Examples included scare tactics (like desecration of dead bodies), repressions towards the general public (exile and imprisoning, physical torture during interrogation), the destruction of the signs of the self-identification of the guerillas and their supporters – documents, graves and commemoration signs. Along with the policies of suppressing the resistance and discouraging the population from supporting the movement, the Soviet – and sovietizing – narrative was created and distributed, in which not only the events were reframed, but which allowed adjusting to the Soviet model of society by assimilating into the newly created society. In effect, even though that might not have been preconceived, the emerging outlines of the memory of the guerilla war from the

very beginning were merging with the Soviet memory policies, including forgetting and interruptions.

The collective memory of normal modern society is supported by both informal everyday communication and cultural forms. Due to the influences of the Soviet policies, instead of the common memory based on common experiences, supported by everyday communication and institutionalised cultural forms, a number of separate narratives emerged, functioning in various geographical and sociocultural spaces – the Soviet one, the Lithuanian diaspora one, and the non-Soviet narrative of the Soviet Lithuanian society. The narrative of the guerilla movement participants themselves was supported by both communicative forms, thus should be considered to be structurally complete, but it was transmitted only to a very limited scale and had little effect on shaping and functioning of the further uniform memory. The rest of the narratives not only had very little intercommunication, but they also lacked some of the structural elements necessary for the functioning of the collective memory of the modern society. The diaspora narrative was created based on documentary sources that reached the diaspora, but not the direct experience of the events, as the diaspora had no such experience, having escaped the second Soviet occupation. The non-Soviet narrative of the Soviet Lithuanian society was based exclusively on direct experience, and the communicative space of this narrative was limited to informal, everyday communication within families. Under these circumstances there were very limited possibilities to reflect, consider, conceptualise the events of the guerilla fights. At the same time, the Soviet propaganda narrative was distributed with the deliberate aim to delete and distort the authentic memory.

This thesis presents the hypothesis that the image of the guerilla war that appeared at the beginning of the second independence and has lasted for at least two decades was a product of the structural processes of the shaping and functioning of memory that took place during the Soviet occupation. For example, the increased attention to studying the details and equally apparent lack of conceptuality in the academic discourse, the standardisation of the living memory stories, especially the concept of the guerilla fighters as defenders of the homeland, that does not emerge from the stories about guerilla fighters, indicates an erosion of the memory structure in which some of the ingredients were lost.

The Object of the Study

The **object** of this study is *the memory of the Lithuanian guerilla war during a limited period of time*, which is analytically (and hypothetically) divided into separate narratives: the Soviet one, the Lithuanian diaspora one and the one of the Soviet Lithuanian society. Such division is based on the premise that the complete memory of the guerilla war was in the study period divided into separate, more or less independent narratives in isolated communicative spaces, each of which not only had its own logic and rules of communication, but also depended on a different type of sources.

The Aim and Goals of the Study

The **aim** of the study is to analyse the above mentioned narratives and *reconstruct the memory of the Lithuanian guerilla war* in the period from the end of the guerilla war to the end of the Soviet rule. It could be said that the aim is to reconstruct the image of the Lithuanian guerilla war in all its forms of expression that was shaped, supported and changing under the effects of the Soviet policies.

The **goals** of the study are:

1. To individually analyse each of the narratives indicated above: the Soviet one, the diaspora one and the narrative of the Soviet Lithuanian people.
2. To identify the circumstances under which the Soviet narrative of the Lithuanian guerilla war emerged; to identify the place of the Soviet narrative of the Lithuanian guerilla war in the Marxist framework of history; to identify whether (and in what form or scale) the integration of the official Soviet version of the Lithuanian guerilla war into the institutionally organised Soviet culture took place; to grasp the reception of the Soviet narrative in the society; to analyse to what extent and how intensively the process of the reframing of the guerilla war history took place;
3. To identify the materials recording the guerilla resistance and witness accounts of the guerilla war in the possession of the diaspora; to analyse the variations of the guerilla war in the diaspora historiography, public debate, artistic interpretation and to identify the ways in which the guerilla resistance was made relevant at the political level;

to analyse the direct influence of the Soviet government to the shaping of the diaspora's image of the guerilla war;

4. To outline the authentic memory of the guerilla war in the Soviet Lithuanian society; to at least partially reconstruct the characteristics of the narrative within families and the style of communication outside of the narrow familial circle;

5. Having reconstructed the complete memory of the Lithuanian guerilla war, to identify ways in which common factors which affected the shaping of this memory acquired their particular forms and contents and functioned further, and what their influence and weight was regarding the shapes of memory, with particular emphasis on the factor of the Soviet memory policies.

The Methodology of the Study

The main methods used are empirical reconstruction and analytical interpretation. However, the analysis is guided by a unique approach responding to the peculiar situation of the memory of the Lithuanian guerrilla war. From the theoretical point of view, the emergence and functioning of the collective memory can be described as a three-level process in which the events of a past are incorporated into a meaningful historical narrative. To put it graphically:

$$a \rightarrow b \rightarrow c$$

where “a” refers to events of a past, “b” refers to deposition and transmission of a knowledge of these events, and “c” refers to the historical narrative depending on the forms of deposition and transmission. The collective memory of a modern society is characterized by multiple ways of deposition and transmission, which can be classified into two general types: 1. Everyday communication, where direct experience of a narrator is transferred to a listener; 2. Institutionalized cultural forms of communication, which by referring to the shared past of the community contribute to the establishment of the community’s identity. Thus a more precise scheme would look like:

$$a \rightarrow b_1 + b_2 \rightarrow c$$

where sub-dimension “b1” refers to direct experience (or somatic memory), and sub-dimension “b2” refers to material medium, that is, written documents or material artefacts (or external memory).

Schematic representation of all three narratives examined reveals a damaged structure of the collective memory of Lithuanian guerrilla war. While the narratives of the Lithuanian diaspora and the society of Soviet Lithuania lacked some structural components, the Soviet narrative appears to have both forms of transmission (it was built on facts, it reflected direct experience, as well as being supported by guerrilla documents used for propaganda purposes), but the Soviet mechanisms of fact selection, transformation, etc. were too specific and served for propaganda only, therefore ideological constant “i” must be added to the Soviet equation. Thus after the suppression of the guerrilla narrative no other narrative was capable to serve as a basis for a structurally complete memory:

1. $b_1 + b_2 \rightarrow C_1$ guerrilla narrative (eradicated)
2. $(b_1 + b_2) \times i \rightarrow C_2$ Soviet narrative
3. $b_1 \rightarrow C_3$ Lithuanian diaspora’s narrative
4. $b_2 \rightarrow C_4$ non-Soviet narrative of the Soviet Lithuanian society

This hypothetical scheme serves as a basis for the empirical analysis. Archival and published documents are analytically interpreted, and oral data was collected in semi-structured interviews.

The Chronology of the Study

The consensual date in the historiography marking the end of the Lithuanian guerrilla war is 1953. Meanwhile, 1987 marks the “the beginning of the end” of the Soviet control of public discourse, as the main censorship agency, the *Glavlit*, gave up its control over printed materials. These dates indicated the beginning and the end of the period of this study. Despite the complexity of the process, its end date marks the beginning of a new period which would require in-depth study in its own right.

The Historiography of the Study

There is no special historiography on the subject of the memory of the Lithuanian guerrilla war, however, there are several research fields which in one way or another deal with questions concerning the memory of the Lithuanian guerrilla war, its shapes and/or the impact of political and cultural factors on the collective memory.

The first field encompasses different historiographic, literary and non-fiction texts aiming to assess guerrilla war and its heritage. Some of these works serve for this study both as historiography and as sources.

The first author of the Lithuanian diaspora who wrote on Soviet attempts to interfere with the memory of the Lithuanian guerrilla war is Juozas Brazaitis. In his monograph *Vienų vieni* he provides a brief analysis to the series *Faktai kaltina*, published in the Lithuanian SSR¹. However, up until the 1970s, the academic discourse featured no reflections on neither the diaspora's attitudes and understandings of the events of the guerrilla war, nor the Soviet narrative as represented in propaganda, artistic and popular discourse. Then, works focusing on profound analysis of a condition of Soviet Lithuanian society started to appear². However, few among them paid special attention to the issue of memory and historical consciousness of the guerrilla war. Of note among these is an article by literary critic Bronius Veškėlis³. In the mid-1990s Kęstutis Girnius offered a systematic survey of conceptions of the Lithuanian guerrilla war that existed among the diaspora and the Soviet sphere, and distinguished four different versions of public narrative, two from the diaspora and two Soviet ones, and all four understood the Lithuanian guerrilla war as a civil war⁴. Girnius offered his own conception based on solid theoretical approach and profound analysis of all primal documental sources available at the time, in which he denied the conception of civil war and offered one of internal war against the intruders. In doing so he evaluated the Soviet

¹ N. E. Sūduvis [Juozas Brazaitis], *Vienų vieni: Dvidešimt penkerių metų rezistencijoje*, New York: Į Laisvės fondas lietuviškai kultūrai ugdyti, 1964.

² Cf. Aleksandras Štomas, *Laisvės horizontai*, Vilnius: Baltos lankos, 2001.

³ Bronius Veškėlis, "Pokario partizanai sovietinėje lietuvių literatūroje", in: *Metmenys*, 1970, no. 19, pp. 101–117.

⁴ 1. Armed resistance against the occupants; 2. Civil war; 3. Dissolution of organised gangs; 4. Class struggle in post-war Lithuania, Kęstutis Girnius, "Ar pokario metais Lietuvoje vyko klasių kova ar pilietinis karas?", in: *Aidai*, 1984, no. 5.

propaganda material, as well as Marxist historiography on the subject, press publications, and fiction.

In the independent Lithuania, the first author to reflect and dispute the prevalent conceptions of the Lithuanian guerrilla war in academic terms was Kęstutis Kasparas. His concern with the historic consciousness is evident in the introduction of his monograph, where he takes a careful look not only into the archives, historiography, non-fiction and memoirs of the diaspora and independent Lithuania, but also offers a profound insight into the Soviet ideological narrative. The biggest innovation of the monograph is a new conception of the Lithuanian guerrilla war after Girnius' ideas. Kasparas proved that armed resistance was neither spontaneous nor elemental, but a well-prepared and coordinated movement, the guerilla squads were formed as the core of a prospected Lithuanian army, and the resistance itself was perceived as Lithuania's war against the Soviet Union. Through the analysis of terms used to describe the Lithuanian guerrillas he revealed the constructions of the Soviet logic that still prevailed unreflected in the Lithuanian historiography of the time.

Mindaugas Pocius offers a complex look into the evaluations of the Lithuanian guerrilla war prevalent in Lithuanian society, disclosing the Soviet logical schemes and how they interfere with objective academic research⁵.

Further step was taken not by historians, but by a legal advisor of the Centre of the Research of the Genocide of the Residents of Lithuania Bernardas Gailius, who discovered inadequate conception of the guerrilla war and former guerrilla fighters in the legislation of the Republic of Lithuania. According to Gailius, at the legal level the misperception of guerilla war turns into injustice, since before receiving the legal recognition the survived guerrilla fighters need to "have their rights restored". Such procedure also means *de facto* recognition of the Soviet jurisdiction over the Lithuanian guerilla fighters and ignores the laws of the Republic of Lithuania, under which the Council of the Movement of the Struggle for Freedom of Lithuania is acknowledged as the actual supreme political and military authority in the occupied Lithuania. Gailius's research triggered new wave of research among the younger academic generation.

⁵ Cf. Mingailė Jurkutė, "Lunarinės istorijos paradoksai", in: *Knygy aidai*, 2009, no. 5, pp. 18–22.

The second significant field encompasses studies of the Soviet cultural policy⁶ and its outcomes in different cultural spheres, e.g. architecture, literature, cinema, Soviet heritage, etc. The most relevant to this study is the work of the academic field of history in Lithuanian SSR by Aurimas Švedas⁷. An outstanding research is carried out by philosopher Nerija Putinaitė, who is concerned with existential foundation of the Soviet society, and thinking and action of individuals dependent on it⁸.

The third field might be described as a search for a non-Soviet society in Soviet Lithuania. A fresh methodologic approach in this field was offered by political scientists Ainė Ramonaitė and Jūratė Kavaliauskaitė⁹. The results of their studies indicate that a special mode of social life was characteristic to the Soviet society in the late Soviet era, which is sometimes referred to as *grupiškumas* (“groupship”). The idea of “groupship” in the Lithuanian historiography was first introduced by Valdemaras Klumbys, according to whom, after Stalin individuals were no longer atomized, but instead lived social lives in groups which substituted the public sphere controlled by the regime¹⁰.

The last historiographic field encompasses various studies on the Lithuanian collective memory. The first steps in this field in Lithuania were made by sociologists. The most relevant works for this study are by Irena Šutinienė, who also stresses inertia of pre-Soviet memory structures¹¹. Among the sociological studies, a recent collective monograph *Sovietmečio atmintis gyvenimo istorijose* is worth mentioning. After 2000,

⁶ Cf. numerous works by Arūnas Streikus.

⁷ Aurimas Švedas, *Sovietinė Lietuvos istoriografija: Oficialusis diskursas ir jo alternatyvos*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2006; idem, *Matricos nelaisvėje: sovietmečio lietuvių istoriografija (1944–1985)*, Vilnius: Aidai, 2009.

⁸ Nerija Putinaitė, *Nenutrūkusi styga: prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*, Vilnius: Aidai, 2007; eadem, *Nugenėta pušis: ateizmas kaip asmeninis apsisprendimas tarybų Lietuvoje*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2015.

⁹ *Sąjūdžio ištakų beieškant: Nepaklusniųjų Tinklaveikos galia*, eds. Jūratė Kavaliauskaitė, Ainė Ramonaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2011; *Nematoma sovietmečio visuomenė*, eds. Ainė Ramonaitė, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2015.

¹⁰ Valdemaras Klumbys, *Lietuvos kultūrinio elito elgsenos modeliai sovietmečiu*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009.

¹¹ Irena Šutinienė, “Trauma ir kolektyvinė atmintis: sociokultūrinis aspektas”, in: *Filosofija, Sociologija*, 2002, no. 1, pp. 57–62; eadem, “Sovietmečio atmintis šiuolaikinėje Lietuvoje: ambivalentiškumas ar nostalgija?”, in: *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2013, no. 1, pp. 152–175; eadem, “Socialinė atmintis ir šiuolaikinė lietuvių tautinė tapatybė”, in: *Lietuvos etnologija*, 2008, no. 8, pp. 31–55; Dalia Leinartė, Laima Žilinskienė, Sigita Kranauskienė, Irena Šutinienė, Ingrida Gečienė, *Sovietmečio atmintis gyvenimo istorijose*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014; Irena Šutinienė, “Žydai ir Holokaustas Lietuvos miestelių gyventojų kolektyvinėje atmintyje”, in: *Lokalių bendrijų tarpdalykinis požiūris*, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2004; Irena Šutinienė, “Tautos istorijos pasakojimo simboliai Lietuvos gyventojų tautinėje vaizduotėje”, in: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo*, Vilnius: LII leidykla, 2011, pp. 327–336; Irena Šutinienė, “Daugiakultūrinio miesto istorija komunikacinėje tautinių grupių atmintyje: Klaipėdos ir Vilniaus atvejai”, in: *Ibid.*, pp. 225–284.

complex research towards collective memory issues was conducted by psychotraumatologists¹². Like in the works of sociologists mentioned above, a special emphasis was put on memory of different generations. Around 2010, historians also showed an increasing interest in the field of collective memory¹³, however, with no special regard to the issues of the collective memory of the Lithuanian guerrilla war.

The Sources of the Study

This study required a broad spectrum of sources. The most relevant ones were various published texts, however, in the case of each separate narrative (as described in the Methodology section) the type of particular sources varies, therefore it is useful to present them in accordance with concrete narrative.

The reconstruction of the Soviet narrative starts with the archival documents of Soviet institutions in charge of developing and implementing cultural policy. In this case archival documents of the Institute of Party History¹⁴, especially those that reveal the activities of the Editorial Board for the Publishing of Archival Documents of the Lithuanian SSR Academy of Sciences¹⁵, state publishing houses *Vaga*¹⁶ (for fiction) and *Mintis*¹⁷ (for scientific and academic literature) were of primary importance. Also central

¹² Cf. *Sunkių traumų psichologija: Politinių represijų padariniai*, ed. Danutė Gailienė, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2004; Danutė Gailienė, “Politinių represijų psichologiniai padariniai”, in: *Genocidas ir rezistencija*, 2002, no. 2, pp. 121–126; eadem, “Išgyvenusiųjų politines represijas potrauminės simptomatikos ir trauminės patirties, demografinių, somatinių veiksnių bei vidinės darnos sąsajos”, in: *Psichologija: Mokslo darbai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005, no. 32, pp. 46–59; eadem, *Ką jie mums padarė: Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu*, Vilnius: Tyto alba, 2008; eadem, “Represuotųjų vaikai: tarpgeneracinio traumų poveikio tyrimai Lietuvoje”, in: *LKMA metraštis*, 2013, t. 37, pp. 351–366; Irena Vaškelienė, Evaldas Kazlauskas, Danutė Gailienė, Vėjūnė Domanskaitė-Gota, “Komunikacija apie patirtas politines represijas šeimoje: tarpgeneracinis aspektas”, in: *International Journal of Psychology: A Biopsychosocial Approach. Tarptautinis psichologijos žurnalas: biopsichosocialinis požiūris*, 2011, no. 9, pp. 91–104.

¹³ Cf. Hektoras Vitkus, *Holokausto atminties raida Lietuvoje*, Klaipėda: Klaipėdos universitetas, 2008; Darius Staliūnas, *Savas ar svetimas paveldas? 1983–1984 m. sukilimas kaip lietuvių atminties vieta*, Vilnius, 2008; *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: Atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011; *Epochas jungiantis nacionalizmas: tautos (de)konstravimas tarpukario, sovietmečio ir posovietmečio Lietuvoje*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013; Rasa Čepaitienė, Irena Šutinienė, Vasilijus Safronovas, Dangiras Mačiulis, Darius Staliūnas, *Vilnius – Lietuvos sostinė: Problema tautinės valstybės projekte (XIX a. pabaiga – 1940 m.)*, Vilnius: LII leidykla, 2015; Darius Baronas, Dangiras Mačiulis, *Pilėnai ir Margiris: istorija ir legenda*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2010; Dangiras Mačiulis, Rimvydas Petrauskas, Darius Staliūnas, *Kas laimėjo Žalgirio mūšį? Istorinio paveldo dalybos Vidurio ir Rytų Europoje*, Vilnius: Mintis, 2012.

¹⁴ The Institute of Party History, Lithuanian Special Archives (LSA), f. 3377.

¹⁵ Now in the same fund of the Institute of Party History, in: LSA, f. 3377.

¹⁶ Lithuanian Archives of Literature and Arts (LALA), f. 23.

¹⁷ Lithuanian State Modern Archives (LSMA), f. R-639.

to the study was the series of published documents *Faktai kaltina*, prepared by the Editorial Board for Document Publishing and serving as a foundation for all Soviet propaganda on the Lithuanian guerrilla war. The archival documents of Fellowship for Friendship and Cultural Relations with Foreign Countries “Tėviškė”¹⁸ and publications in its papers *Tėvynės balsas* (1957–1967) and *Gimtasis kraštas* were inspected in order to see if they contained any Soviet propaganda adapted in particular to the Lithuanian diaspora. To determine the proliferation of the Soviet narrative, the Lithuanian Soviet print media of state¹⁹ and regional²⁰ level, as well as cultural press were examined²¹. The rest of the texts studied for the same research purposes can be classified into several groups: Soviet historiography and other historical materials (including but not limited to textbooks for secondary school, historical synthesis, encyclopaedia articles, editions for special communist occasions), editions of specific Soviet genre of non-fiction called *Ocherk* (*Очерк*), fiction and films. In addition, publications of atheist propaganda appear to be important, as they contain two lines of propaganda relevant to this study, that is anti-religious and anti-national. Alongside the printed materials, other forms of historical representations were inspected, mainly, monuments, memorials²², and exhibits of the Museum of Revolution of LSSR²³. The documents of Bureau for Excursions and Tourism of LSSR were inspected²⁴ in order to determine whether the Soviet narrative was spreading more widely through recreational and educational activities.

The reconstruction of the Lithuanian diaspora narrative was mostly based on printed materials, which can be classified into historiography, fiction and printed mass media²⁵. In addition, possible political meanings attributed to the guerilla movement were examined in two types of archival sources: documents of the Select Committee of the House of Representatives to Investigate Communist Aggression out the Forced

¹⁸ LSA, f. K-3.

¹⁹ Daily *Tiesa*, daily *Komjaunimo tiesa*.

²⁰ Three regional papers were inspected: *Kolektyvinis darbas* of Anykščiai, *Tarybiniu keliu* of Molėtai, *Pirmyn* and *Lenino keliu* of Utena.

²¹ Monthly *Švyturys*, weekly *Literatūra ir menas*.

²² Lithuanian Cultural Heritage Center (LCHC), f. 3.

²³ Museum of the People's Revolution of Lithuanian SSR.

²⁴ LSA, f. R-632.

²⁵ Periodicals *Draugas*, *Darbininkas*, *Naujienos*, *Vienybė*, *Į Laisvę*, *Aidai*, *Metmenys*, *Akiračiai*.

Incorporation of the Baltic States into the USSR²⁶, and political documents of the Supreme Committee for Liberation of Lithuania²⁷.

The reconstruction of the narrative of the society of Soviet Lithuania is hardly possible, since there are neither enough sources nor reliable research instruments to access it. Therefore, the research focused not so much around the content as on ways and forms of communication and contexts in which the communication occurred. However, the surviving corpus of periodic underground press, even though relatively small, allows for some insight into the content of this narrative²⁸. To reconstruct the communication on the subject in the private sphere eight semi-structured interviews were carried out.

The Structure of the Study

The study is composed of the introduction (which presents the research problem, the hypothetical model of the Lithuanian guerrilla war, and key analytical concepts), three parts, the conclusions, bibliographical notes, and nine appendixes (semi-structured questionnaire and eight interviews).

The first part presents the Soviet narrative, divided into two layers: official, or normative narrative, and the applied narrative. The first two chapters in this part deal with the official layer: *1.1. The Criminalization of Political Resistance in the Soviet Union* gives a brief review on the subject; *1.2. Official Narrative – Adaptation for the Lithuanian Case* presents how this narrative was developed by propaganda professionals in the institutions responsible for the implementation of the cultural policy of the Communist Party. The last two chapters discuss how the official propaganda was also partially shaped by non-conventional grassroots opinions: *1.3. The Development of the Official Narrative* gives a broad overview of how this narrative appeared in the printed mass media, as well as in various cultural and educational spheres, what changes it underwent and what variations it gained there; *1.4. The Society's Participation in the*

²⁶ *Baltijos valstybių užgrobimo byla: JAV Kongreso Ch. J. Kersteno komiteto dokumentai 1953–1954 metai*, Vilnius: “DUKA”, 1997.

²⁷ The Supreme Committee for the Liberation of Lithuania (Lietuvos vyriausiasis išlaisvinimo komitetas), LSMA, f. 677.

²⁸ *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika* (1972–1989); *Aušra* (1975–1988); *Ateitis* (1979); *Alma Mater* (1979); *Dievas ir Tėvynė* (1976–1988); *Laisvės šauklis* (1976–1977); *Perspektyvos* (1978–1981); *Vytis* (1979–1980).

Development of Soviet Narrative: Forced Involvement versus Positive Response examines the ways in which the members of the society were involved and how authentic experience affected the evolution of the Soviet narrative.

The second part presents the Lithuanian diaspora narrative and is comprised of four chapters: 2.1. *Information That Reached the Diaspora* gives an overview of materials on Lithuanian guerrilla war that were available to the diaspora; 2.2. *Historiography* analyses the diaspora's historiography on the subject; 2.3. *Public Reflections* presents an investigation of the image of the Lithuanian guerrilla war in public, artistic and political discourse; 2.4. *Soviet Attempts to Affect Diaspora's Attitudes and Their Outcomes* investigates the likelihood of a special attention to the diaspora on the matter from the Soviet side.

The third part presents the narrative of the society of Soviet Lithuania and consists of two chapters: 3.1. *Alternative Public Sphere: Underground Periodicals* investigates the image of the guerrilla war in the main underground periodicals; 3.2. *Isles of Authenticity: Memory Within Family* investigates into the functioning of authentic memory in the private sphere and whether anything was communicated outside family circles.

The Conclusions

1. After the Lithuanian guerilla fights were over, it was possible to observe a unified collective memory take shape, but the continued Soviet occupation meant this process was doomed, above all, because of the systematic physical destruction of the guerilla fighters themselves, the signs commemorating their fights (texts, tombs, monuments), and the surviving members (operatives, supporters) and witnesses of the guerilla movement were silenced by means of terror and social persecution. This way, not just the guerilla fighters themselves were destroyed, but along with them, their historical narrative with the complete structure necessary for the functioning of the memory of modern society.

2. The memory of the guerilla war did not unfold as a unified and continuous social and cultural phenomenon, instead developing in the shape of several isolated and hardly

at all intercommunicative narratives: the narrative of the Lithuanian diaspora, the Soviet ideological narrative, and the non-Soviet narrative of the Soviet Lithuanian society based on authentic experience. Neither one could guarantee flawlessly functioning collective memory, as the memory of the recent events in modern society needs to be supported by both channels of daily communication (where the participants of the events broadcast their direct experiences) and the institutionalised and formal means (which ensure the identity of the community). The diaspora narrative was based on the texts by guerilla fighters and / or documenting the war, lacking the direct experience layer, as the diaspora had left before the guerilla war. The Lithuanian society that remained within the Lithuanian SSR and was actively sovietised had direct experience of the events of the guerilla war, but lacked ideologically free space to share the stories. And the publically broadcast Soviet ideological narrative re-interpreting the guerilla war was a propaganda means and fabrication of information.

3. The official Soviet Lithuanian narrative of the guerilla war declared that the resistance of the guerillas was an attempt to return to the former privileged position by the overthrown exploiter class (essentially the *kulaks*) burning with hatred towards the working class. It had also purportedly been a local phenomenon, however, inspired and directed by the foreign capitalist forces. The activities of the guerilla fighters, i. e. “bandits” contained diversions against the Soviet way of life and cruel mass murders of peaceful socialist residents out of pure hatred. An especially important role in this narrative was attributed to the “reactionary” Catholic Church by actively promoting the image of the killer-priests who organised and lead the gangs of the bandits.

4. The Soviet ideological narrative of the Lithuanian guerilla war was reactionary. It was created by reacting to the challenges of reality, first of all, to de-Stalinisation and the rehabilitation of political prisoners. At the threat of new bursts of armed resistance, the Lithuanian Communist Party (LCP) alongside preventive administrative means applied to the returning deportees and political prisoners (e. g. forbidding to register as residents in the Lithuanian territory) initiated a propaganda campaign to re-interpret the events of the Lithuanian guerilla war, including the creation of the model narrative by the propaganda professionals and targeted propaganda to disseminate the new image. There were no ideological reasons to fabricate and disseminate this historical narrative, on the contrary, it was some feat to seamlessly integrate it into the Marxist scheme of

interpreting history. Thus, the Soviet narrative was incoherent, aligning to random themes of the Soviet history: the Great Patriotic War, the Nazi crimes, the class struggle, the agency of the imperial states.

5. There was a partial response of the society in attempting to develop the Soviet version of the guerilla war. In the 1960s, some Lithuanian SSR cinema and literary works discussed the topics of the “post-war class struggle” which did not fit within the official narrative, like the legacy of the traumatic experience to the present, the personal burden of responsibility for the violent actions carried by the participants of the conflict on the part of the Soviet government, the tragedy of those who made the mistake, i. e., became “bandits” out of naivety. However, the limits of interpretation were very narrow, and by the end of the decade the artists were told to return to the ideological schemes. Later works interpreting the period of “bandits” and the “post-war class struggle” offered no new authorial reflection. On the other hand, the writers provided the story of the misguided residents who misunderstood the historical events at the time, and this story received official recognition and influenced the previous official version of the “post-war class struggle”. By mid-1970s, the struggle of the strictly separate antagonistic classes gives way to the struggle between the “bourgeois nationalists” and the representatives of the Soviet government for the hearts and minds of the working people.

6. The Lithuanian diaspora that moved West after the World War II had no experience of the guerilla war, so it is a stretch to call them keepers of memory. It would be more precise to say that the diaspora took in for safekeeping a part of the narrative of the guerilla war, rather than keeping their own memory of it. The main source for the diaspora was *Partizanai* by Juozas Lukša. The material of the book was supplemented by a corpus of authentic guerilla documents, which was not very large and was spread throughout personal archives. The Soviet security agency actively attempted to overtake the connection between the guerillas and the West during the guerilla fights and to use their channels to a) divide the diaspora organisations and interrupt their unified activities, and b) to compromise the guerilla leadership. One of the main KGB aims was to induce the idea that the leadership of the underground resistance contains two strategic lines, one of armed resistance, the other of peaceful one, and they partly succeeded. Based on the information (fabrications of the guerilla documents) provided by Jonas Deksnys and several other Soviet security agents, the members of the Resistance Union of Lithuania

(mostly Stasys Žakevičius-Žymantas) developed the myth of the peaceful resistance, later uncritically repeated by other historiographers of the guerilla war, first and foremost Vytautas Vardys and Tomas Remeikis. The KGB's activities helped create and spread the statements about how the guerilla leaders were unintelligent, lacked the understanding of the international situation and how futile the armed resistance was, and these statements affected the general image of the guerilla fights.

7. The Soviet Lithuanian society saw the emergence of the phenomenon of silence that is particular to the societies of the totalitarian states after repressions, even though the extent was smaller than in Russia itself. In order to avoid repressions and social discrimination, the survivors of the guerilla war (both outside witnesses and active participants) usually stopped talking about that altogether. Authentic memories of the guerilla war survived within separate families and were to a limited extent passed on within the family, strictly among the closest blood relatives. Most of the information was passed on by former active fighters, whereas former operatives and supporters passed on a more abstract image of the guerilla movement, related to the categories of loving one's homeland and patriotism. The basis for passing on the memories was the family, the space of which was only slightly expanded by the underground Catholic Church, which was involved in both religious and patriotic education. Strictly no one but family could learn about a family member's involvement in the guerilla movement. The guerilla war was the most dangerous topic that was kept secret for longest and with greatest effort.

8. A careful study of the complete picture of the memory of the Lithuanian guerilla war revealed something unexpected. At the beginning, as the memory was unravelled into individually functioning narratives, the hypothesis was that their space of functioning would hardly at all overlap, their intercommunication was limited, and they were strictly isolated from each other. The hypothesis was confirmed, the interaction between separate narratives really was minimal. The ideological narrative created by the Soviets was for the benefit of inside of the Lithuanian SSR, there was no version of the Soviet narrative that would be intended for foreign consumption, neither Western democracies nor Lithuanian diaspora. *Faktai kaltina* and similar publications were not mailed systematically. Shockingly primitive Soviet ideological narrative could not and did not affect the Lithuanian diaspora, all the impact the Soviets had on them was during the guerilla fights themselves, through the guerilla connections to the Lithuanian

resistance organisations in the West. The historiography of the diaspora had a little impact on the propaganda that the Soviets carried out in Lithuania, attempting to disarm the diaspora information about the Lithuanian guerilla war, e. g., a lot of effort was taken to discredit Juozas Lukša. However, the diaspora had no essential logical, structural influences on the Soviet narrative. A slightly more prominent was the impact of the diaspora historiography on the Lithuanian underground. Due to the phenomenon of silence that was widespread in the society the emergence of the guerilla war history of the underground periodical publications was encouraged not by the historical reflections of the Lithuanian residents, but by the diaspora publications that managed to reach the Lithuanian SSR.

9. However, all of these separate narratives maintain identical interval of intensity – rise and fall. The period of the most intensive talk about the guerilla fighters both in diaspora and in the Soviet Lithuania (including direct propaganda and, for example, artistic interpretations) was the 1960s, and it fell visibly by 1970s. Around mid-1980s a new wave of interest arose: an essentially new historiography appeared in the diaspora, a new propaganda campaign to discredit the “bourgeois nationalists” was initiated in Soviet Lithuania. However, this time the process had no time to catch on neither in diaspora nor in Soviet Lithuania, as different issues were foregrounded by the *Perestroika*, the Reform Movement of Lithuania and the fall of the Soviet Union soon thereafter. If one includes the latest wave of intense interest around 2009, the interest waves appear to be generational (matching the cohort generations), and this third one is the last which can be reached by living witnesses and their stories. It would be very interesting to compare the curve of the rise and fall of the intensity of the memory of the Lithuanian guerilla war presented here to the memory of other societies and to see whether the fluctuations reflected here coincide with the universal structure of transgenerational memory, or if it is a product of some particular conditions.

10. The review of non-ideological-propaganda narratives, i. e., the narratives of the diaspora and the Soviet Lithuanian society, reveals that both here and there the narrative of the Lithuanian guerilla war sorely lacks the element of the political meaning of the guerilla resistance, which was essential in the narrative of the guerilla fighters themselves. At the time of the guerilla fights the Lithuanian people were still living children of the pre-war state, and they applied what they had learned there, they created

organisations, carried out the functions of democratic government (legislative, judicial), put every possible effort to represent their state, for example, continued to wear the uniform of the Lithuanian army even though it was a great disadvantage in guerilla tactics. However, the political element dissipated even in the memory of those who tried to remember, talk and remind others. This happened not due to the Soviet propaganda efforts to destroy these meanings (even though the efforts were definitely there), but because the state itself and its institutional structures, spaces for public speaking and sharing information, powers of rallying the identity were lost. There really was a consciousness gap between, on the one hand, the guerillas themselves and, on the other hand, politically active diaspora and the underground movement of the late Soviet period. When the guerilla fighters were honoured and treated as a sign of the nation's disapproval of the occupation, the political thought of the guerilla fighters was not summoned as an argument against the legality of the occupation. Even the society that remained in Lithuania, not only the diaspora who left, had a much better reflection and articulation of the experience of the first Soviet occupation. The most attention was paid to the election of the People's Seimas, and the greatest repressions seemed to be the deportations of June 1941, which sank deep into the memory of the society. This was due to evaluation of the first Soviet occupation, the investigation of crimes, their registry and public denouncement, all carried out during the Nazi occupation. For example, the underground activists who wrote the summaries of the history of occupation often used the publications and collections of documents published during the Nazi occupation, and the knowledge of the second Soviet occupation was much more fragmented. The period of the second Soviet occupation, the so-called "post-war", was in fact the least reflected upon and soon lost in the depths of general chaos, and the guerilla fighters who fought in this later period were clumped together as victims of occupation along with other crimes, repressions and terror of the Soviet regime.

Problema

Kolektyvinė atmintis yra sutartinė bendruomenės praeities interpretacija, atsirandanti ir tverianti komunikacijoje. Tai iš prigimties konstruktyvistinis fenomenas, priklausantis nuo socialinių sąlygų, tačiau visada turintis ryšį su tiesiogine atsimenamų įvykių patirtimi. Lietuvos partizanų karo atmintis pateko į labai sudėtingas sąlygas, kuriose, kaip tęstinis socialinis ir kultūrinis fenomenas, negalėjo susiklostyti.

Pats partizanų karas, spontaniškas, bet praktiškai iškart tapęs organizuotu ginkluotas pasipriešinimas buvo sąjūdis „iš apačios“. Kitaip tariant, nors ir visuotinis, kaip toks jis nebuvo – ir net negalėjo būti – vientisas fenomenas, neatsitiktinai istoriografijoje kalbama ir apie „kovas“. Tačiau nepaisant šio reiškinio multicentriškumo, nuo pat pradžių buvo ir labai aiškus polinkis rasti bendrai ginkluoto pasipriešinimo atminčiai. Tokią kryptį ne tik brėžė ankstesnė rezistencijos istorija pirmosios sovietinės ir nacistinės okupacijos metu, tačiau rodė ir užrašyti pavyzdiniai istoriniai pasakojimai, slaptai saugoma pogrindžio spauda, taip pat kryptingumo suteikė išėivijoje leidžiama literatūra, užsienio radijo laidos.

Tačiau susiformuoti vieningai atminčiai nebuvo sąlygų iki pat Sovietų Sąjungos žlugimo, nes sovietų valdžios Lietuvoje vykdyta okupacinė politika tam sistemingai kliudė, apimdama ne tik pasipriešinimo palaužimą, bet ir jo perprasminimą, net veikdama patį norą tapatintis su partizanų idėjomis ir partizanais. Tai apėmė gyventojų bauginimą (pvz., lavonu niekinimu), gyventojams taikomas represijas (tremtis ir įkalinimas, fizinis kankinimas apklausų metu), taip pat partizanų ir jų rėmėjų savimonę liudijančių ženklų – dokumentų, kapų ir atminimo ženklų – naikinimą. Drauge su pasipriešinimo slopinimo ir gyventojų atgrasymo nuo sąjūdžio rėmimo politika buvo kuriamas ir platinamas sovietinis – ir sovietizuojantis – pasakojimas, ne tik perprasminantis įvykius, tačiau ir leidžiantis prisitaikyti prie sovietinio visuomenės modelio įsiliejant į naujai kuriamą visuomenę. To pasekoje, nors gal tokio išankstinio sumanymo ir nebuvo, besirandančios partizanų karo atminties kontūrai nuo pat pradžių jungėsi su sovietine atminties politika, apimančia užmarštį ir kliudymą.

Modernios visuomenės kolektyvinė atmintis yra palaikoma ir neformalia, kasdiene komunikacija, ir kultūrinėmis formomis. Tačiau dėl sovietų okupacijos ir sovietų

politikos poveikio klostėsi ne vieninga atmintis, paremta bendrai išgyventa patirtimi, palaikoma kasdiene komunikacija ir kultūrinėmis, institucionalizuotomis formomis, tačiau atskiri pasakojimai, funkcionuojantys skirtingose geografinėse ir sociokultūrinėse erdvėse – sovietinis, lietuvių išėivijos ir nesovietinis sovietų Lietuvos visuomenės pasakojimai. Pačių partizanų sąjūdžio dalyvių pasakojimas, tiesa, buvo palaikomas abejomis komunikacinėmis formomis, todėl laikytinas pilnos struktūros. Tačiau jis buvo perduotas tik labai ribotai, tad, pasibaigus partizanų kovoms, prie tolesnės atminties visumos funkcionavimo prisidėjo labai menkai. Likę pasakojimai ne tik buvo mažai tarpusavyje komunikabilūs, tačiau ir stokojo vienu ar kitu modernios visuomenės kolektyvinės atminties funkcionavimui būtinų struktūrinių elementų. Išėivijos pasakojimas buvo konstruojamas išėivius pasiekusių dokumentinių šaltinių, tačiau ne tiesioginės patirties pagrindu. Nesovietinės sovietų Lietuvos visuomenės pasakojimas buvo paremtas tik tiesiogine patirtimi, o patirties komunikacija buvo apribota iki neformalios, kasdienės šeimos erdvės. Tokiomis sąlygomis įvykių refleksija, permąstymas ir konceptualizacija turėjo labai ribotas galimybes. Kartu sovietų Lietuvoje buvo skleidžiamas sovietinis propagandinis pasakojimas, kurio tikslas buvo trinti ir kraipyti autentišką atmintį.

Disertacijoje formuluojama hipotezė, jog antrosios nepriklausomybės pradžioje pasirodęs ir bent du dešimtmečius tvėręs partizanų karo vaizdinys buvo nulemtas inertiškų sovietų okupacijos laikotarpyje besiklosčiusių atminties formavimosi-funkcionavimo procesų. Nemažai šio vaizdinio detalių rodo suirusią atminties struktūrą, kurioje kai kurie dėmenys buvo prarasti, pvz., didelis dėmesys detalių tyrimui („faktų manija“) bei lygiagrečiai įžvelgiama konceptualumo stoka akademiniam diskurse, gyvosios atminties pasakojimų standartizacija, atskleidžianti, jog partizanų-tėvynės gynėjų konceptualizacija auga ne iš prisiminimų apie partizanus.

Tyrimo objektas

Šio tyrimo **objektas** yra *apibrėžto laikotarpio Lietuvos partizanų karo atminties visuma*, kurią analitiškai (ir hipotetiškai) skiriame į atskirus pasakojimus: sovietinį, lietuvių išėivijos ir sovietų Lietuvos visuomenės. Toks skirstymas grindžiamas prielaida, jog partizanų karo atminties visuma tyrinėjamu laikotarpiu buvo išskaidyta atskirais,

daugiau mažiau savarankiškais pasakojimais atskirose komunikacinėse erdvėse, kurių kiekviena turėjo ne tik savitą komunikacijos logiką ir taisykles, tačiau ir rėmėsi skirtingo tipo šaltiniais.

Tyrimo tikslas ir uždaviniai

Tyrimo **tikslas** – išnagrinėjus minėtuosius pasakojimus *rekonstruoti Lietuvos partizanų karo atminties visumą* laikotarpyje nuo partizanų karo pabaigos iki sovietmečio pabaigos. Galima tarti, kad siekiama rekonstruoti sovietinei politikai veikiant susiklosčiusį, tvėrusį ir besikeitusį Lietuvos partizanų karo vaizdinį, apimant visas jo raiškos formas.

Tyrimo uždaviniai:

1. Atskirai išnagrinėti kiekvieną aukščiau išskirtą pasakojimą: sovietinį, išsiviešą ir sovietų Lietuvos žmonių pasakojimus;

2. nustatyti sovietinio Lietuvos partizanų karo pasakojimo atsiradimo aplinkybes; nustatyti sovietinio Lietuvos partizanų karo pasakojimo vietą marksistinės istorijos scheme; nustatyti, ar vyko (ir kokiomis formomis ir apimtimi) oficialios sovietinės Lietuvos partizanų karo versijos integracija į instituciškai organizuotą sovietinę istorinę kultūrą; apčiuopti sovietinio pasakojimo recepciją visuomenėje;

3. nustatyti išsiviešosios turimos partizanų pasipriešinimą fiksuojančių dokumentų ir partizanų karo liudijimų visumos kontūrus; iširti partizanų karo variantus išsiviešosios historiografijoje, viešosiose diskusijose, meninėse interpretacijose bei nustatyti, kaip partizanų pasipriešinimas buvo aktualizuotas politiniame lygmenyje; iširti tiesioginę sovietų valdžios įtaką formuojant išsiviešosios partizanų karo vaizdinį;

4. nužymėti autentiškos partizanų karo atminties kontūrus sovietinėje Lietuvos visuomenėje; bent dalinai rekonstruoti pasakojimo šeimos bruožus bei komunikacijos už šeimos rato ribų pobūdį;

5. rekonstravus Lietuvos partizanų karo atminties visumą nustatyti atskirų veiksmų, veikusių šios atminties susiformavimą ir tolesnį funkcionavimą, reikšmę, ypatingą dėmesį skiriant sovietinės atminties politikos veiksmui.

Tyrimo metodai

Pagrindiniai tyrime naudojami metodai yra empirinė rekonstrukcija ir analitinė interpretacija, paremta teorine-hipotetine Lietuvos partizanų karo atminties nagrinėjamo laikotarpio schema. Atminties susidarymo-funkcionavimo schemą galima aprašyti kaip trijų pakopų procesą, apimantį: a. tikrovės įvykius → b. tikrovės įvykių fiksavimą → c. iš praeities įvykių užfiksavimų konstruojamą komunikaciją, vadinama istoriniu pasakojimu. Aprašant grafiškai:

$$a \rightarrow b \rightarrow c$$

Labiausiai apibendrinus, b. lygmuo dar gali būti skaidomas į du tipus: b1. somatinis, arba vidinis būdas (tiesiogine asmenine patirtimi paremta „gyvoji“ atmintis), b2. išorinis, arba materialios medijos būdas (dokumentiniai šaltiniai ir materialūs artefaktai). Pilnaverčiam modernios visuomenės atminties funkcionavimui yra reikalinga ir kasdienė komunikacija, žodiniai pasakojimo perdavimo būdai, ir kultūrinių priemonių atminties perdavimo kanalai: tekstų rašymo ir skaitymo, švietimo institutų, ypač mokyklos, pagalba ir t.t., kitaip tariant, ir b1, ir b2 įvykių fiksavimo segmentai. Papildant ankstesnę formulę:

$$a \rightarrow b_1 + b_2 \rightarrow c$$

Visų disertacijoje tiriamų pasakojimų schematinis atvaizdavimas atskleidžia neišbaigtą (nesusiklosčiusią) Lietuvos partizanų karo atminties struktūrą:

1.	$b_1 + b_2 \rightarrow c_1$	Partizanų pasakojimas (sunaikintas)
2.	$(b_1 + b_2) \times I \rightarrow c_2$	Sovietinis pasakojimas
3.	$b_1 \rightarrow c_3$	Lietuvių išėivijos pasakojimas
4.	$b_2 \rightarrow c_4$	Sovietų Lietuvos visuomenės pasakojimas

Iš pateiktos schemos matyti, kad tik pirmasis – pačių partizanų – pasakojimas buvo nuoseklios struktūros, o kiti – nedarnūs, sutrūkinėję, išstampyti. Tiesa, formaliai, sovietinis pasakojimas buvo konstruojamas tiek remiantis tiesiogine patirtimi

(pasakojimą kūrę saugumiečiai turėjo tokią patirtį), tiek materialiais šaltiniais (naudojosi autentiškais partizanų dokumentais). Tačiau šiuo atveju veikė labai saviti atrankos, transformacijos ir kiti mechanizmai, sąlygojantys nebeatpažįstamus pasakojimo turinius, kitaip tariant, paverčiantys pasakojimą specifinio sovietinio metanaratyvo reguliuojamu daliniu jo atveju, todėl visą lygtį čia reikia dauginti iš ideologijos konstantos „I“.

Vykdamas empirinį tyrimą buvo vadovaujamas aptartąja teorine-hipotetine schema. Archyvinių ir publikuotų šaltinių medžiaga sisteminta naudojantis *analitiniu* metodu. Renkant žodinius liudijimus paskutiniajai disertacijos daliai naudotas *pusiau struktūruoto interviu* metodas.

Tyrimo chronologija

Tyrimo chronologinių ribų pradžia buvo pasirinkti 1953 m., dažniausiai istoriografijoje nurodoma partizanų kovų pabaiga. Tyrimo pabaigos data pasirinkti 1987 m., kaip ženklintys sovietinės sistemos akivaizdaus eizėjimo pradžią, kuomet patvirtinus naują draudžiamų skelbti žinių sąrašą ir liberalizavus neslaptų leidinių spausdinimo taisykles, Glavlitas liovėsi kontroliuoti viešos informacijos turinį. Ir nors dar ne visi procesai iškart pasibaigė, čia brėžiama tyrimo pabaigos data ir vėlesnis laikotarpis laikomas jau kokybiškai skirtingu, reikalingu atskiro tyrinėjimo.

Istoriografija

Specialios istoriografijos tyrinėjama tema iki šiol nebuvo, tačiau yra keli istoriografiniai laukai, kuriuose yra bent kažkiek svarstomi Lietuvos partizanų karo atminties klausimai, atminties formos ir pavidalai, arba politinių ir kultūros lauko struktūrų įtaka atminties laukui.

Pirmoji grupė – tai Lietuvos partizanų karo tyrinėtojų, istorikų, literatūrologų ir publicistų darbai, paliečiantys partizanų kovų vertinimo, partizanų palikimo klausimą. Nemaža jų dalis (pvz., visi išėivių darbai) yra ne tik šio darbo istoriografija, bet ir šaltiniai.

Pirmasis išeivijos autorius, prabilęs apie kryptingas sovietų pastangas keisti atmintį, buvo Juozas Brazaitis, savo monografijos *Vienų vieni* įvade reagavęs į Lietuvos TSR leidžiamą seriją *Faktai kaltina*²⁹. Tačiau sovietinio pasakojimo analizė išeivijoje iki pat devintojo dešimtmečio iš esmės užsibaigdavo tik pripažįstant, kad toks yra, specialiai nesvarstant partizanų kovų atsiminimo ir mąstymo apie jas pavidalų.

Devintajame dešimtmetyje Kęstutis Girnius nuosekliai apžvelgė viešojoje erdvėje cirkuliavusias partizanų kovų sampratas ir suskaičiavo tokių buvus keturias (dvi išeiviškas ir dvi „tarybinių istorikų“), skelbiančias, jog Lietuvoje vyko pilietinis karas³⁰. Savo koncepciją jis susistemino monografijoje *Partizanų kovos Lietuvoje*³¹, kurioje ne tik atliko kritinę išeivijos partizanų karo istoriografijos analizę, tačiau ir kruopščiai išanalizavo sovietinį diskursą, apimdamas *Faktai kaltina* serijoje išleistus partizanų karą dokumentuojančių archyvinių dokumentų rinkinius, nemenką spektrą specializuotų marksistinių Lietuvos TSR istorikų darbų, įsigilindamas į dokumentines apybraižas ir sovietinę grožinę lietuvių literatūrą.

Nepriklausomoje Lietuvoje pirmasis tyrinėtojas, pradėjęs polemizuoti su moksliniame diskurse įsitvirtinusiomis partizanų karo vertinimais, buvo Kęstutis Kasparas³². Susidomėjimo istorine sąmone kryptis yra akivaizdi jau jo monografijos įvade, kuriame nuodugnai pristatomi ne tik archyviniai šaltiniai, išeivijos ir laisvos Lietuvos istoriografija, publicistika ir memuaristika, tačiau pateikiamas ir ypač geras sovietinio ideologinio pasakojimo aptarimas, kurį Kasparas atlieka apžvelgęs sovietinę spaudą, *Faktai kaltina* seriją ir sovietinių dokumentinių apybraižų korpusą. Didžiausias proveržis monografijoje buvo naujas Lietuvos partizanų karo kaip reiškinio apmąstymas. Kasparas paneigė Girniaus prielaidas, esą partizaninis pasipriešinimas buvęs gaivališku ir spontanišku, įrodė, jog partizanų sąjūdžio dalyviai traktavo partizanų dalinius kaip atkuriamos Lietuvos valstybės kariuomenės branduolį, o ginkluotą pasipriešinimą – kaip Lietuvos karą prieš Sovietų Sąjungos vykdomą valstybės okupaciją. Tikslus ir

²⁹ N. E. Sūduvis [Juozas Brazaitis], *Vienų vieni: Dvidešimt penkerių metų rezistencijoje*, New York: Į Laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti, 1964.

³⁰ 1. Ginkluotas pasipriešinimas okupantui, 2. Pilietinis karas, 3. Organizuoto banditizmo naikinimas, 4. Klasių kova Lietuvos kaime Kęstutis Girnius, „Ar pokario metais Lietuvoje vyko klasių kova ar pilietinis karas?“, in: *Aidai*, 1984, nr. 5.

³¹ Kęstutis Girnius, *Partizanų kovos Lietuvoje*, Chicago: Į Laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti, 1987.

³² Kęstutis Kasparas, *Lietuvos karas*, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1999.

preciziškas sąvokoms Kasparas apnuogino lietuvių istoriografijoje vis dar vyraujančias sovietinės kilmės logines konstrukcijas.

Mindaugas Pocius apmąstė partizanų karo vertinimą pažvelgdamas į jo būklę kompleksiškiau, įmatydamas ir sovietmečio logines schemas, ir jų daugialypį poveikį dabarties partizanų karo tyrimams, kuris reiškiasi objektyvios mokslinės analizės neįgalumu. Pritariant istoriko pastebėtam partizanų karo vertinimo neadekvatumui, vis dėlto tenka konstatuoti, jog pačiam Pociui nepavyko išsiveržti iš sovietinių loginių schemų³³.

Tolesnį žingsnį žengė nebe istorikai, bet teisininkas Gailius, aptikęs ir konceptualizavęs teisinio partizanų vertinimo ir laisvės gynėjo statuso suteikimo proceso neadekvatumą valstybiniu lygmeniu. Pasak jo, taikant asmenų teisių atkūrimo principą (reabilitaciją) buvusiems laisvės kovotojams yra pripažįstama teisinė sovietų jurisdikcija ir ignoruojami dabartinėje Lietuvos Respublikos teisinėje sistemoje įtvirtinti principai³⁴. Konceptuali Gailiaus monografija ir ypač disertacija suteikė postūmį jaunosios akademinės kartos tyrinėjimams.

Antrasis istoriografinis laukas apima sovietinės istorijos politikos ir jos rezultato – susiformavusios istorinės kultūros ir atskirų jos sričių, pvz., sovietinės istoriografijos – tyrimus. Paminėtini LKP istorijos politikos ir ją įgyvendinančių institucijų tyrimai, sistemingiausiai ir plačiausiai vykdomi Arūno Streikaus³⁵, o taip pat atliekami siauresnėse kultūros tyrimų srityse, pvz., architektūros, paveldosaugos, literatūros, kino tyrimai ir pan. Artimiausias šios disertacijos tematikai yra Aurimo Švedo akademinės istorijos Lietuvos TSR tyrimas³⁶. Greta istorikų išsiskiria filosofės Nerijos Putinaitės tekstai, nukreipti į egzistencinius sovietinės visuomenės pamatus ir apnuoginantys jų įtaką mąstymui ir veiksmui³⁷.

Trečiasis laukas gali būti pavadintas nesovietinės visuomenės sovietų Lietuvoje paieškų lauku. Metodologiškai naują tokių tyrimų etapą pradėjo Ainės Ramonaitės ir

³³ Daugiau apie tai žr. Mingailė Jurkutė, „Lunarinės istorijos paradoksai“, in: *Knygų aidai*, 2009, nr. 5, p. 18–22.

³⁴ Bernardas Gailius, *Partizanai tada ir šiandien*, Vilnius: Versus aureus, 2006.

³⁵ Žr. gausius Arūno Streikaus tyrinėjimus.

³⁶ Aurimas Švedas, *Sovietinė Lietuvos istoriografija: Oficialusis diskursas ir jo alternatyvos*, [daktaro disertacija], Vilnius: Vilniaus universitetas, 2006; idem, *Matricos nelaisvėje: sovietmečio lietuvių istoriografija (1944–1985)*, Vilnius: Aidai, 2009.

³⁷ Nerija Putinaitė, *Nenutrūkusi styga: prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*, Vilnius: Aidai, 2007; eadem, *Nugenėta pušis: ateizmas kaip asmeninis apsisprendimas tarybų Lietuvoje*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2015.

Jūratės Kavaliauskaitės duetas³⁸. Šiam disertaciniam tyrimui didesnę įtaką turėjo antroji Kavaliauskaitės ir Ramonaitės parengta kolektyvinė monografija *Nematoma sovietmečio visuomenė*³⁹, ir ne tiek savaimios visuomenės salų, kiek stingančio ryšių tarp tų salų identifikavimu. Gyvenimo ne individualiai atomizuotai, tačiau ir ne visuomenėje, bet veikiau grupėmis būklę išryškino ir Valdemaras Klumbys, atskleisdamas *grupiškumą* kaip labai svarbią vėlyvojo sovietmečio visuomenės charakteristiką⁴⁰.

Paskutinis istoriografinis laukas – tai atminties tyrimai Lietuvoje. Anksčiausiai kolektyvinės atminties reprezentacijas pradėjo tyrinėti sociologai. Ypatingai naudingi šiai disertacijai buvo Irenos Šutinienės sovietmečio atminties bei istorinių simbolių tautinėje vaizduotėje tyrinėjimai, atskleidę ir atminties struktūrą (ankstesnių interpretacinių sistemų) inertiškumą⁴¹. Antrajame dešimtmetyje sociologų tyrimus pratęsė psichologai, 2007 m. pradėję didelius kompleksinius empirinius kolektyvinės traumos (politinių represijų) pasekmių dabartinei visuomenei tyrimus⁴². Su antruoju nepriklausomybės dešimtmečiu pradėjo rodytis ir vis gausėja kolektyvinės atminties problematikai skirti istorikų tyrimai⁴³, nors konkrečiai partizanų karo problematika akademinų tyrinėjimų kol kas nesusilaukia.

³⁸ *Sąjūdžio ištakų beiškant: Nepaklusniųjų Tinklaveikos galia*, mokslinės redaktorės Jūratė Kavaliauskaitė, Ainė Ramonaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2011.

³⁹ *Nematoma sovietmečio visuomenė*, mokslinė redaktorė Ainė Ramonaitė, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2015.

⁴⁰ Valdemaras Klumbys, *Lietuvos kultūrinio elito elgsenos modeliai* [daktaro disertacija], Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009.

⁴¹ Irena Šutinienė, „Trauma ir kolektyvinė atmintis: sociokultūrinis aspektas“, in: *Filosofija, Sociologija*, 2002, nr. 1, p. 57–62; eadem, „Sovietmečio atmintis šiuolaikinėje Lietuvoje: ambivalentiškumas ar nostalgija?“, in: *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2013, nr. 1, p. 152–175; eadem, „Socialinė atmintis ir šiuolaikinė lietuvių tautinė tapatybė“, in: *Lietuvos etnologija*, 2008, nr. 8, p. 31–55; Dalia Leinartė, Laima Žilinskienė, Sigita Kranauskienė, Irena Šutinienė, Ingrida Gečienė, *Sovietmečio atmintis gyvenimo istorijose*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014; Eugenija Krukauskienė, Irena Šutinienė, Inija Trinkūnienė, Anelė Vosyliūtė, *Socialinė atmintis: minėjimai ir užmarštys*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014; Irena Šutinienė, „Žydai ir Holokaustas Lietuvos miestelių gyventojų kolektyvinėje atmintyje“, in: *Lokalių bendrijų tarpdalykinis požiūris*, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2004; eadem, „Tautos istorijos pasakojimo simboliai Lietuvos gyventojų tautinėje vaizduotėje“, *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo*, p. 327–336; eadem, „Daugiakultūrio miestoistorija komunikacinėje tautinių grupių atmintyje: Klaipėdos ir Vilniaus atvejai“, *ibid.*, p. 225–284.

⁴² Plg., *Sunkių traumų psichologija: Politinių represijų padariniai*, sud. Danutė Gailienė, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2004; Danutė Gailienė, „Politinių represijų psichologiniai padariniai“, in: *Genocidas ir rezistencija*, 2002, nr. 2, p. 121–126; eadem, „Išgyvenusiųjų politines represijas potrauminės simptomatikos ir trauminės patirties, demografinių, somatinių veiksnių bei vidinės darnos sąsajos“, in: *Psichologija: Mokslo darbai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005, nr. 32, p. 46–59; eadem, *Ką jie mums padarė: Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu*, Vilnius: Tyto alba, 2008; eadem, „Represuotųjų vaikai: tarpgeneracinio traumų poveikio tyrimai Lietuvoje“, in: *LKMA metraštis*, 2013, t. 37, p. 351–366; Irena Vaškeliene, Evaldas Kazlauskas, Danutė Gailienė, Vėjūnė Domanskaitė-Gota, „Komunikacija apie patirtas politines represijas šeimoje: tarpgeneracinis aspektas“, in: *International Journal of Psychology: A Biopsychosocial Approach. Tarptautinis psichologijos žurnalas: biopsichosocialinis požiūris*, 2011, nr. 9, p. 91–104.

⁴³ Plg., Hektoras Vitkus, *Holokausto atminties raida Lietuvoje*, Klaipėda: Klaipėdos universitetas, 2008; Darius Staliūnas, *Savas ar svetimas paveldas? 1983–1984 m. sukilimas kaip lietuvių atminties vieta*, Vilnius, 2008;

Šaltiniai

Sovietiniam pasakojimui rekonstruoti pirmiausia buvo pasitelkti Lietuvos TSR institucijų, vykdžiusių istorijos politiką, archyviniai dokumentai, visų pirma Partijos istorijos instituto prie LKP CK (toliau – PII)⁴⁴, taip pat valstybinių leidyklų „Vaga“⁴⁵ ir „Mintis“⁴⁶, Lietuvos kino studijos fondai. Atradus oficialiojo sovietinio pasakojimo kūrėjus – Archyviniams dokumentams skelbti redakciją (toliau – ADSR) prie Lietuvos TSR Mokslų akademijos – ištirtas jų fondas, dabar saugomas Partijos istorijos instituto prie LKP CK fondo sudėtyje, bei ADSR serijoje *Faktai kaltinai* išleisti dokumentų rinkiniai⁴⁷. Ieškant, ar būta specialių sovietinio pasakojimo adaptacijų, skirtų lietuvių išėivijai, tikrintas Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje draugijos „Tėviškė“ (toliau – „Tėviškės“ draugija) fondas⁴⁸, o taip pat „Tėviškės“ draugijos laikraščių *Tėvynės balsas* (1957–1967) ir *Gimtasis kraštas* (1967–1987) turinys.

Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: Atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011; *Epochas jungiantis nacionalizmas: tautos (de)konstravimas tarpukario, sovietmečio ir posovietmečio Lietuvoje*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013; Rasa Čepaitienė, Irena Šutinienė, Vasilijus Safronovas, Dangiras Mačiulis, Darius Staliūnas, *Vilnius – Lietuvos sostinė: Problema tautinės valstybės projekte (XIX a. pabaiga – 1940 m.)*, Vilnius: LII leidykla, 2015; Darius Baronas, Dangiras Mačiulis, *Pilėnai ir Margiris: istorija ir legenda*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2010; Dangiras Mačiulis, Rimvydas Petrauskas, Darius Staliūnas, *Kas laimėjo Žalgirio mūšį? Istorinio paveldo dalybos Vidurio ir Rytų Europoje*, Vilnius: Mintis, 2012.

⁴⁴ Partijos istorijos instituto prie LKP CK Marksizmo-leninizmo instituto prie TSKP CK filialas, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. 3377.

⁴⁵ Leidykla „Vaga“ (1940–1993), Lietuvos literatūros ir meno archyvas (toliau – LLMA), f. 23.

⁴⁶ Leidykla „Mintis“, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. R-639.

⁴⁷ *Archyviniai dokumentai: Hitleriniai žudikai Kretingoje*, [Lietuvos TSR Mokslų akademija, Archyviniams dokumentams skelbti redakcija], paruošė ir spaudai redagavo B. Baranauskas, (ser. *Faktai kaltina*, 1), Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960; *Archyviniai dokumentai: Žudikai bažnyčios prieglobstyje*, spaudai paruošė B. Baranauskas, G. Erslavaitė, (ser. *Faktai kaltina*, 2), Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960; *Archyviniai dokumentai: Žudikai bažnyčios prieglobstyje*, spaudai paruošė B. Baranauskas ir G. Erslavaitė, (ser. *Faktai kaltina*, 2), Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963 [2-as papildytas leid.]; *Archyviniai dokumentai: Žudikai bažnyčios prieglobstyje*, Vilnius: Mintis, 1983 [3-as papildytas leid.]; *Archyviniai dokumentai: Archyviniai dokumentai apie nacionalistų antiliaudinę veiklą*, (ser. *Faktai kaltina*, 3), Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961; *Archyviniai dokumentai: Hitlerininkų penktoji kolona Lietuvoje*, rinkinį paruošė B. Baranauskas, (ser. *Faktai kaltina*, 4), Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961; *Archyviniai dokumentai: Archyviniai dokumentai apie nacionalistų antiliaudinę veiklą*, spaudai paruošė B. Baranauskas, J. Vicas, (ser. *Faktai kaltina*, 5), Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962; *Archyviniai dokumentai: Buržuazinių nacionalistų gaujų siautėjimas Dzūkijoje*, spaudai paruošė V. Ditkevičius, red. Z. Vasiliauskas, pratarinę parašė V. Ditkevičius ir Z. Vasiliauskas, (ser. *Faktai kaltina*, 6), Vilnius: Mintis, 1964; *Archyviniai dokumentai: „Geležinis vilkas“*, rinkinį paruošė B. Baranauskas, (ser. *Faktai kaltina*, 7), Vilnius: Mintis, 1965; *Archyviniai dokumentai: Hitleriniai parašutininkai*, rinkinį sudarė B. Baranauskas, (ser. *Faktai kaltina*, 8), Vilnius: Mintis, 1966; *Archyviniai dokumentai: Kraują sugėrė Dzūkijos smėlis*, spaudai paruošė A. Vabalas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960.

⁴⁸ Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje draugija „Tėviškė“, LYA, f. K-3.

Siekiant nustatyti sovietinio pasakojimo paplitimą, tyrinėta respublikinė (*Tiesa, Komjaunimo tiesa, Valstiečių laikraštis*), rajoninė (tikrinti Anykščių rajono *Kolektyvinis darbas*, Molėtų rajono *Tarybiniu keliu* ir *Pirmyn* bei Utenos rajono *Lenino keliu* laikraščiai) ir kultūrinė (mėnraščiai *Švyturys, Literatūra ir menas*) Lietuvos TSR spauda. Svarbiausi kiti publikuoti šaltiniai – tai visa sovietinė ši laikotarpį aprašanti istoriografija, jos pagrindu sukurtos „dokumentinės“ apybraižos bei visa tai lydėjusi grožinės literatūros ir kino interpretacija. Svarbi buvo ir ateistinė propagandinė literatūra, kurioje, susijungus dviems propagandos siužetams – antibažnytiniam ir antinacionaliniam – palyginus gausiai buvo skelbiama prieš Lietuvos partizanus nukreiptos medžiagos. Taip pat buvo tiriamos kitos istorinės reprezentacijos formos: materialūs paminklai ir muziejų eksponatai. Paminklų ieškota pasitelkus *Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašą*⁴⁹, vėliau Kultūros paveldo centro archyve tikrintos istorijos paminklų bylos⁵⁰. Muziejiniai eksponatai tirti pasitelkus Lietuvos TSR Revoliucijos muziejaus dokumentų fondą⁵¹. Taip pat siekta rekonstruoti sovietinio Lietuvos partizanų pasakojimo sklaidą per pramoginę ir edukacinę veiklas, todėl tyrinėta Lietuvos respublikinės turizmo ir ekskursijų tarybos medžiaga⁵² bei Lietuvos TSR Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos (toliau – Kraštotyros draugija) veikla.

Tyrinėjant išeivijos pasakojimą daugiausia remtasi publikuotais tektais, perteikiančiais išeiviškąjį Lietuvos partizanų kovų vaizdinį. Šitą medžiagą galima suskirstyti į istoriografiją, grožinę literatūrą bei viešas diskusijas partizanų kovų tema spaudoje (laikraščiuose *Draugas, Darbininkas, Naujienos, Vienybė*, žurnaluose *Į Laisvę, Aidai, Metmenys, Akiračiai*). Taip pat buvo tiriama partizanų kovoms teikta politinė reikšmė pasitelkiant du šaltinius: vadinamojo Kersteno komiteto JAV Kongreso Atstovų rūmuose (*Select Committee of the House of Representatives to Investigate Communist Aggression out the Forced Incorporation of the Baltic States in to the USSR*)⁵³ medžiagą bei Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto dokumentus⁵⁴.

⁴⁹ *Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas*, [Lietuvos TSR kultūros ministerija, Mokslinė-metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba], Vilnius: mokslinė-metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba, 1973.

⁵⁰ Dokumentų bylų apie architektūros objektus rinkinys, Lietuvos kultūros paveldo centras (toliau – LKPC), f. 3.

⁵¹ Lietuvos TSR Revoliucijos muziejus, Lietuvos nacionalinio muziejaus archyvas (toliau – LNMA), f. RM.

⁵² Lietuvos respublikinės turizmo ir ekskursijų taryba ir Ekskursijų valdyba, LCVA, f. R-632.

⁵³ Pagal lietuvišką leidimą *Baltijos valstybių užgrobimo byla: JAV Kongreso Ch. J. Kersteno komiteto dokumentai, 1953–1954 metai*, Vilnius: „DUKA“, 1997.

⁵⁴ Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (toliau – VLIK), LCVA, f. 677.

Trečiojoje disertacijos dalyje buvo susitelkta ne tiek į turinių, kiek į erdvės ir būdų, kuriais atmintis sklido, rekonstrukciją. Tuo tikslu buvo tyrinėta periodinė pogrindžio savilaida⁵⁵. Privačiai erdvei, kurioje sklido autentiška partizanų karo atmintis, rekonstruoti buvo surinkta aštuoni pusiau struktūruoti interviu.

Disertacijos struktūra

Disertaciją sudaro įvadas (kuriame pristatoma tyrimo problema, suformuluojama hipotezė, pateikiamos analitinės ir interpretacinės sąvokos), trys dalys, išvados, santrauka anglų kalba, bibliografinis šaltinių ir istoriografijos sąrašas bei devyni priedai – pusiau struktūruoto interviu klausimynas ir dešimties interviu tekstai.

Pirmojoje dalyje rekonstruojamas sovietinis Lietuvos partizanų karo pasakojimas, instrumentiškai padalintas į du sluoksnius: oficialųjį pasakojimą ir taikomąją jo versiją. Greta tiesioginės propagandos tyrimo ieškoma, ar būta pozityvaus visuomenės atsako (o galbūt – priverstinio įtraukimo) į šio pasakojimo kūrimą ir platinimą, o taip pat – oficialiai priimtų visuomenės pasiūlytų variacijų.

Antrojoje dalyje pristatomas JAV lietuvių išeivijos pasakojimas: nustatomas išeivijos istorinis partizanų kovų horizontas; išskleidžiama istoriografija, ypač atkreipiant dėmesį į šaltinių naudojimą; aptariamas visuomeninių refleksijų ir diskusijų, meninių interpretacijų laukas; identifikuojami partizanams ir partizanų karui specifiskai išeivių taikyti įvaizdžiai; tiriama Lietuvos partizanų karo politinės reikšmės artikuliacija. Taip pat išskiriami du sovietinių pastangų paveikti išeivijos vertinimus sluoksniai – agentūrinės priemonės partizanų kovų metu bei vėlesnis veikimas per „Tėviškės“ draugiją.

⁵⁵ Disertacijoje tirti leidiniai: *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika, Aušra, Ateitis, Alma Mater, Dievas ir Tėvynė, Laisvės šauklis, Perspektyvos, Rūpintojėlis, Tautos kelias, Vytis*. Nepavyko gauti leidinių *Lietuvos ateitis, Polemika, Varpas*. Leidinys Viltis nebuvo panaudotas, nors jo puslapiuose pateikiama įdomios medžiagos (pvz., svarstymai apie stribus), kuri, vis dėlto, išeina už chronologinių (ir probleminių) šio tyrimo ribų.

Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika, Aušra, Dievas ir Tėvynė buvo perpublikuoti išeivijoje: *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, 10 tomų, Chicago: L.K. Religinės Šalpos Rėmėjai, 1974–1992; *Aušra*, 7 tomai, Čikaga: Akademinei skautijos leidykla, 1977–1984; *Dievas ir Tėvynė*, Chicago: Pasaulio lietuvių bendruomenė, 1975–1977; *Alma Mater, Perspektyvos, Rūpintojėlis* buvo perpublikuoti nepriklausomoje Lietuvoje: *Alma Mater, 1979: Lietuvos pogrindžio leidinys*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2009; *Perspektyvos: Lietuvos pogrindžio leidinys 1978–1981 metai*, Vilnius: Gairės, 2005; *Rūpintojėlis: pilnas 1977–1990 m. pogrindyje išleistų numerių (1–26) rinkinys*, Kaunas: UAB „JUDEX“, 2000. Originalių leidimų saugojimo vietų ieškoti Alberto Ruzgo sudarytame sąvade *Rezistentų pogrindiniai leidiniai*.

Trečiojoje dalyje nagrinėjamas sovietų Lietuvos visuomenės pasakojimas. Kadangi jo turinys gali būti rekonstruotas tik labai iš dalies, didžiausias dėmesys buvo skiriamas komunikacijos erdvės ir būdų rekonstrukcijai.

Išvados

1. Pasibaigus Lietuvos partizanų kovoms buvo galima išvelgti vieningos kolektyvinės atminties formavimąsi, tačiau dėl besitęsiančios sovietinės okupacijos tokiam procesui nebuvo lemta įvykti. Visų pirma dėl to, jog buvo sistemingai fiziškai naikinami patys partizanai, partizanų kovas liudijantys ženklai (tekstai, kapai, paminklai), o likę gyvi partizanų sąjūdžio dalyviai (ryšininkai, rėmėjai) bei liudininkai nutildyti pasitelkus terorą ir socialinio persekiojimo priemones. Tokiu būdu buvo sunaikinti ne tik patys partizanai, bet ir jų istorinis pasakojimas, turintis pilną modernios visuomenės atminties funkcionavimui reikalingą struktūrą.

2. Partizanų kovų atmintis nesusiklostė kaip vientisas ir tęstinis socialinis ir kultūrinis fenomenas, bet vystėsi izoliuotai kelių tarpusavyje mažai komunikabilių pasakojimų pavidalu. Tai lietuvių išėivijos pasakojimas, sovietinis ideologinis Lietuvos partizanų karo pasakojimas ir autentiška patirtimi paremtas sovietų Lietuvos visuomenės pasakojimas. Nė vienas jų negalėjo užtikrinti sklandaus kolektyvinės atminties funkcionavimo, kadangi modernios visuomenės nesenu įvykių atmintis turi būti palaikoma tiek kasdienės komunikacijos kanalais (įvykių dalyviams perduodant savo tiesioginius išgyvenimus), tiek institucionalizuotomis ir formalizuotomis formomis (įtvirtinančiomis bendruomenės tapatybę). Tuo tarpu išėivijos pasakojimas buvo kuriamas partizanų ir partizanų karą liudijančių tekstų pagrindu, tačiau patys išėiviai stokojo patyriminio klodo, kadangi buvo pasitraukę dar iki partizanų kovų. Lietuvos TSR likusi, sovietizuojama Lietuvos visuomenė buvo tiesiogiai išgyvenusi partizanų kovų įvykius, tačiau neturėjo ideologijos neuzurpuotos erdvės pasakojimais apie tai dalintis. Lietuvos TSR viešai skleidžiamas sovietinis ideologinis partizanų karą perinterpretuojantis pasakojimas buvo propagandinis informacijos klastojimas.

3. Oficialusis sovietinis Lietuvos partizanų karo pasakojimas skelbė, kad partizanų pasipriešinimas buvęs nuverstosios išnaudotojų klasės (iš esmės, „buožijos“), degančios

neapykanta dirbančiajai klasei, bandymas susigražinti buvusias privilegijuotas pozicijas. Taip pat tai buvęs ne lokalus fenomenas, tačiau užsienio kapitalistinių jėgų inspiruotas ir diriguojamas reiškinys. Partizanų kovotojų, t. y., „banditų“ veikla reiškėsi diversiniais aktais prieš tarybinį gyvenimo būdą ir žiauriomis taikių, socializmą statančių gyventojų žudynėmis iš klasinės neapykantos paskatų. Ypatingai reikšmingas vaidmuo šiame pasakojime buvo suteiktas „reakcinei“ Katalikų Bažnyčiai, aktyviai skleidžiant banditų gaujas organizavusių ir joms vadovavusių kunigų-žudikų įvaizdį.

4. Sovietinis ideologinis Lietuvos partizanų karo pasakojimas buvo reaktyvus. Jis buvo sukurtas reaguojant į tikrovės iššūkius, pirmiausia, destalinizaciją ir politinių kalinių rehabilitaciją. Bijodama ginkluotos rezistencijos recidyvų, greta preventyvių administracinių priemonių, taikytų grįžtantiems tremtiniams ir politiniams kaliniams (kaip draudimai registruotis Lietuvos teritorijoje), LKP inicijavo Lietuvos partizanų karo įvykius perinterpretuojančią informacinę propagandinę kampaniją, apimančią propagandos profesionalų pavyzdinio (oficialiojo) pasakojimo sukūrimą ir tikslinę propagandą įtvirtinant naująjį vaizdinį. Nebūta jokių ideologinių priešasčių, vertusių imtis klastoti ir platinti šį istorinį pasakojimą, priešingai, buvo gana nelengva jį sklandžiai integruoti į marksistinę istorijos interpretavimo schemą. Todėl sovietinis pasakojimas buvo nenuoseklus, glaudėsi tai prie vienos, tai prie kitos sovietinės istorijos temos: Didžiojo Tėvynės karo, nacistinių nusikaltimų, klasių kovos, imperialistinių valstybių agentūros.

5. Būta dalinio visuomenės atsako imantis plėtoti sovietinę partizanų karo versiją. Septintajame dešimtmetyje Lietuvos TSR pasirodė kino ir literatūros kūrinių, kuriuose kūrėjai svarstė oficialiajame pasakojime neišsitenkančias „pokario klasių kovos“ temas, tokias kaip trauminės patirties palikimas dabartyje, asmeninės smurtinių veiksmų atsakomybės našta, nešama tarybų valdžios pusėje kovojusiųjų konflikto dalyvių, suklydusiųjų, t.y., per nenuovokumą banditų gretose atsidūrusiųjų tragedija. Tačiau sąlyginės interpretacijos ribos buvo labai siauros, o septintojo dešimtmečio pabaigoje kūrėjams buvo liepta grįžti prie ideologinių schemų. Vėlesni „banditizmo“ arba „pokario klasių kovos“ laikotarpi interpretuojantys kūriniai jau nebepasiūlė jokių naujų autorinių refleksijų. Tačiau rašytojų pasiūlytas suklydintųjų, laiku istoriniuose įvykiuose nesusigaudžiusiųjų gyventojų siužetas susilaukė oficialaus pripažinimo ir pamodeliavo ankstesniąją oficialiąją „pokario klasių kovos“ versiją. Aštuntojo dešimtmečio viduryje

visame sovietiniame diskurse įtvirtinama nebe griežtai atskirtų antagonistinių klasių kova, tačiau „buržuazinių nacionalistų“ ir tarybų valdžios atstovų kova dėl darbo žmonių protų ir širdžių.

6. Po Antrojo pasaulinio karo į Vakarų pasitraukusi lietuvių išeivija neturėjo partizanų karo patirties, tad atminties saugotojais tegali būti vadinama sąlygiškai. Būtų tiksliau sakyti, kad išeiviai ne išsaugojo, bet perėmė saugoti dalį partizanų karo pasakojimo. Pagrindinis išeivijos šaltinis buvo Juozo Lukšos *Partizanai*. Lukšos knygoje pateikiamą medžiagą papildė ne itin didelis, išsklaidytai asmeniniuose archyvuose nusėdęs autentiškų partizanų dokumentų korpusas. Partizanų kovų metu sovietų saugumas aktyviai siekė perimti partizanų ryšių su Vakarais kanalus ir jais pasinaudojant: a) skaldyti išeivijos organizacijas, trukdyti joms vieningai veikti, b) kompromituoti partizanų vadovybę. Vienas pagrindinių šia linija vykdytų KGB tikslų buvo įteigti, esą ginkluoto pogrindžio vadovybėje esama (buvo) dviejų strateginių linijų, ginkluotos ir taikios rezistencijos, ir šis tikslas iš dalies pavyko. Lietuvių Rezistencinės Santarvės nariai (daugiausia Stasys Žakevičius-Žymantas), per Joną Deksnį ir kelis kitus sovietinio saugumo agentus parūpintos informacijos (partizanų dokumentų klastočių) pagrindu išplėtojo taikios rezistencijos šalininkų mitą, kurį vėliau nekritiškai kartojo kiti partizanų karo istoriografai, visų pirma Vytautas Vardys ir Tomas Remeikis. Taip, veikiant KGB, atsirado ir net paplito partizanų vadų nenuovokumo, nesusigaudymo tarptautinėje situacijoje ir ginkluoto pasipriešinimo beprasmiškumo teiginiai, kurie pakoregavo bendrą partizanų kovų vaizdinį.

7. Sovietų Lietuvos visuomenėje išsivystė specifinis politines totalitarinių valstybių represijas patyrusioms visuomenėms būdingas „tylėjimo“ fenomenas, nors ir mažesniu laipsniu, nei tai vyko pačioje Rusijoje. Siekdami išvengti represijų, o taip pat socialinės diskriminacijos, partizanų karo įvykius patyrusieji (tiek iš šono stebėjusieji, tiek aktyviai įsitraukusieji) dažniausiai apskritai nustojo apie tai šnekėti. Autentiška partizanų karo atmintis išliko atskirose šeimose ir ribotai būdavo perduodama šeimos rate, griežtai artimiausių kraujo giminaičių tarpe. Daugiausia žinių perduodavo buvę aktyvūs kovotojai, buvę ryšininkai ir rėmėjai perduodavo labiau apibendrintą partizanų sąjūdžio vaizdinį, susietą su abstrakčiomis tėvynės meilės ir patriotizmo kategorijomis. Pats atminties perdavimo pagrindas buvo šeima, šią erdvę šiek tiek pratęsė pagrindinė Katalikų Bažnyčia, užsiimdavusi tiek religiniu, tiek patriotiniu ugdymu. Apie asmeninį

šėimos narių įsitraukimą į partizanų sąjūdį būdavo atskleidžiama griežtai tik šėimos nariams. Partizanų karas buvo pati pavojingiausia tema, labiausiai ir ilgiausiai slepiama.

8. Pradžioje išskaidžius atmintį į atskirai funkcionavusius pasakojimus buvo kelta prielaida, kad jų funkcionavimo erdvės vargiai persidengė, jie buvo ribotai komunikabilūs, stipriai tarpusavy izoliuoti. Prielaida pasitvirtino, iš tiesų tarp atskirų pasakojimų būta minimalios interakcijos. Sovietų kuriamas ideologinis pasakojimas buvo skirtas išimtinai Lietuvos TSR vidaus vartojimui, nebuvo jokios sovietinio pasakojimo versijos, pritaikytos užsienio vartotojui, ar tai būtų Vakarų demokratijos, ar lietuvių išeiviai. *Faktai kaltina* ir į juos panašūs leidiniai nebuvo sistemingai siuntinėjami. Pritrenkiantis primityvumu sovietinis ideologinis pasakojimas negalėjo ir niekaip nepaveikė lietuvių išeivių, bet toks sovietų poveikis buvo padarytas partizanų kovų metu, veikiant per partizanų ryšius su lietuvių pasipriešinimo organizacijomis Vakaruose. Išeivijos istoriografija turėjo šioki tokį poveikį sovietų Lietuvoje vykdomai propagandai, kurios leidiniuose stengtasi nukenksminti išeivijoje pasirodžiusią informaciją apie Lietuvos partizanų karą, pvz., didelės pastangos dėtos diskredituojant konkrečiai Juozą Lukšą. Tačiau esminių loginių, struktūrinių korekcijų sovietiniam pasakojimui išeivija neturėjo. Kiek ryškesnį poveikį išeivijos istoriografija padarė Lietuvos pogrindžiui. Dėl visuomenėje paplitusio „tylejimo“ fenomeno partizanų karo istorijos pasirodymą pogrindžio periodinės savilaidos leidiniuose paskatino ne Lietuvoje gyvenančiųjų istorinės refleksijos, o Lietuvos TSR pasiekę išeivijos leidiniai.

9. Tačiau visiems šiems atskiriems pasakojimams būdingas identiškasis intensyvumo – pakilimo ir nuosmukio – intervalas. Intensyviausio kalbėjimo apie partizanus tiek išeivijoje, tiek sovietų Lietuvoje (apimant ir tiesioginę propagandą, ir, pvz., menines interpretacijas) laikas buvo septintasis dešimtmetis, tuo tarpu aštuntajame dėmesys pastebimai sumenko. Apie devintojo dešimtmečio vidurį kilo nauja susidomėjimo banga: išeivijoje pasirodė kokybiškai nauja istoriografija, sovietų Lietuvoje inicijuota nauja propagandinė „buržuazinius nacionalistus“ demaskuojanti kampanija. Tačiau šįkart procesas nei išeivijoje, nei sovietų Lietuvoje nespėjo įsibėgėti, *Perestrojka*, Sąjūdis ir netrukus sekęs Sovietų Sąjungos subyrėjimas į pirmą planą iškėlė jau visai kitas aktualijas. Į grafiką įjungus pastarąją intensyvaus susidomėjimo bangą, kilusią apie 2009 m., gauname generacines (sutampančias su kohortinėmis kartomis) susidomėjimo bangas, ir ši, trečioji, yra paskutinė, kurią dar pasiekia gyvų įvykių liudytojų

pasakojimai. Būtų įdomu palyginti čia gautą Lietuvos partizanų karo atminties intensyvėjimo-nuosmukio grafiką su kitų visuomenių atmintimi tikrinant, ar čia rasti svyravimai atspindi universalią transgeneracinės atminties struktūrą, ar tai yra kažkokių ypatingų sąlygų išdava.

10. Apžvelgiant ne ideologinius-propagandinius pasakojimus, t.y., išeivijos ir sovietų Lietuvos visuomenės pasakojimus, matyti, jog ir čia, ir ten Lietuvos partizanų karo pasakojimas labiausiai stokoja politinės partizanų pasipriešinimo reikšmės momento, kuris buvo kertinis pačių partizanų pasakojime. Partizanų kovų metu Lietuvos žmonės vis dar buvo gyvi prieškarinio valstybės auklėtiniai, taikė, ką buvo ten išmokę, kūrė organizacijas, vykdė demokratinės valdžios funkcijas (įstatymų leidžiamosios, teisminės), iš paskutiniųjų stengėsi reprezentuoti valstybę, pvz., atkakliai dėvėjo Lietuvos kariuomenės uniformą, nors tai labai apsunkino partizaninę taktiką. Tačiau politinis dėmuo nunyko, nubyrėjo atmintyje net ir tų, kurie stengėsi atsiminti, kalbėti, aktualizuoti. Taip nutiko ne dėl sovietų propagandos pastangų šias reikšmes sunaikinti (nors tokios pastangos tikrai buvo), tačiau dėl pačios valstybės netekties, su jos institucine struktūra, viešo kalbėjimo, informacijos dalinimosi erdvėmis, identiteto telkimo galiomis. Tarp partizanų ir politiškai aktyvių išeivių bei vėlyvojo sovietmečio pogrindininkų iš tiesų atsivėrė sąmonės praraja. Atiduodant pagarbą partizanams, laikytiems tautos nepritarimo okupacijai ženklu, nebuvo remiamasi partizanų politine mintim ar veikla argumentuojant okupacijos neteisėtumą. Netgi Lietuvoje likusi visuomenė, ne tik pasitraukusieji išeiviai, buvo gerokai geriau apmasčiusi ir artikuliuavusi pirmosios sovietų okupacijos patirtį. Didžiausias dėmesys čia teiktas Liaudies seimo rinkimams, stipriausiomis represijomis laikyti 1941 m. birželio trėmimai, giliai įsirižę visuomenės atmintin. Tai lėmė nacistinės okupacijos metais atliktas pirmosios sovietinės okupacijos įvertinimas, nusikaltimų tyrimas, registravimas ir viešas skelbimas. Antai okupacijos istorijos santraukas rašantys pogrindininkai intensyviai naudojosi nacistinės okupacijos metais išleistais leidiniais ir dokumentų rinkiniais, o antrosios sovietų okupacijos žinios buvo gerokai labiau fragmentiškos. Antrosios sovietų okupacijos, vadinamasis „pokario“ laikas iš tiesų buvo mažiausiai reflektuotas, nugrimzdęs bendro chaoso gelmėn, ir šiame vėlesniame laikotarpyje veikę partizanai buvo sumuojami prie sovietų režimo nusikaltimų, represijų ir teroro balansinės eilutės kaip okupantų aukos.

List of Publications on the Topic of the Dissertation

/ Publikacijų disertacijos tematika sąrašas

Mingailė Jurkutė, “Balio Vaičėno rašytinis palikimas”, in: Balys Vaičėnas, *Partizano sąsiuviniai: Lokio rinktinės vado dienoraštis, laiškai, manifestaciniai tekstai*, eds. Klaudijus Driskius, Rūta Mozūraitė, Paulius V. Subačius, Vilnius: Tautos paveldo tyrimai, 2013, pp. xliii–lxi.

Mingailė Jurkutė, “Soviet Regime of the Memory of Lithuanian Guerrilla War”: in: *Polish Political Science Review*, 2015 no. (1) 3, pp. 4–16.

List of Publications of Historic Sources / Šaltinių publikacijos

“CŽV dokumentas apie partizanų karą pokario Lietuvoje”, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2011, no. 2, p. 109–117.

“...’bolševizmas turi būti sunaikintas’: Centrinės Žvalgybos valdybos pranešimai (1952) apie padėtį pokario Lietuvoje. Lietuvos pasipriešinimo sąjūdis”, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2013, no. 3, pp. 205–206.

“Mordovija, lageris, 1953 (I). CŽV dokumentas”, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2013, no. 6, pp. 430–439.

“Mordovija, lageris, 1953 (II). CŽV dokumentas”, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2013, no. 7, pp. 509–515.

List of Presentations on the Topic of the Dissertation

/ Pranešimų disertacijos tematika sąrašas

“Soviet Manipulation of the Memory of the Lithuanian Guerrilla War”, international conference *Regimes of Memory: Forgetting as a Trauma Management. Case of Central and Eastern Europe*, Wrocław, 9–10 September 2014.

Notes on Author

Mingailė Jurkutė graduated her MA in History at the Faculty of History of Vilnius University in 2009 and began her doctoral studies in 2011. While being a PhD student, Jurkutė published two articles and presented the results of her research in the international conference in Wrocław. In the winter semesters of 2012 and 2013 she took part in teaching in the research seminars for postgraduate students in Vilnius University. The author spent the winter semester of 2014 at the University of Graz. Her historical research centres on the issues of the Lithuanian guerilla war, the soviet society, historical consciousness and collective memory.

Apie autorę

Mingailė Jurkutė 2009 m. baigė istorijos magistrantūros studijas Vilniaus universiteto Istorijos fakultete, o 2011 m. šiame universitete pradėjo doktorantūros studijas. Studijų laikotarpiu Jurkutė publikavo du straipsnius, o savo tyrimų rezultatus pristatė tarptautinėje konferencijoje Vroclave. 2012–2014 m. ji dalyvavo rengiant istorijos magistrantūros studijų tiriamuosius istoriografijos ir šaltinių kritikos seminarus. 2014 m. rudens semestre Jurkutė stažavosi Karolio Pranciškaus universitete Grace. Jos akademinio domėjimosi sritys – Lietuvos partizanų karas, sovietinė visuomenė, istorinė sąmonė ir kolektyvinė atmintis.